

TEZHİB SANATINDA TERMİNOLOJİ

Prof. Dr. Fatma Çiçek **DERMAN**

ÖZET

Istilah ve *tâbir* (Arabça), *deyim* (Türkçe), *terim* (Fransızca) kelimeleri eş anlamlı olup bunun ilmine *terminoloji* denilir. Sanat ve meslek kollarının özel kelimelerine verilen isimlerdir.

İstilahların en önemli özelliklerinden biri, sanat veya bilim kavramına tek karşılık olmasıdır. Terimlerin anlamları sabittir ve yoruma açık değildir. Bunlar, aynı işi gören kimselerin üzerinde anlaştıkları, ama bu işin dışında olanların ancak sorarak öğrendikleri sözlerdir.

Tanzimat'dan sonra Batı dünyasından gelen Fransızca kavram ve terimler Türk diline girmeye başlamıştır. Bunu önlemek amacıyla 1913 yılında *Maarif-i Umumiye Nezâreti* tarafından, *Istılâhat-i İlmiyye Encümeni* adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Batı kaynaklı terimlere Türkçe karşılıklar bulmak gayesiyle çalışmaya başlayan cemiyet uzun süreli olmamıştır.

Aynı zaman diliminde, Medresetü'l-Hattâtîn hocası olan mücellid ve müzehhib Bahaddin Efendi vasıtasıyla, nesilden nesile devam edegelen ve yazıya geçirilmemiş olan pek çok deyim de doğru şekliyle günümüze ulaşmıştır. Bu iki kanaldan gelen istilahlar, örneklerle makalede anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, meslek, istilah, terminoloji

ABSTRACT

TERMINOLOGY IN ILLUMINATION ART

The words *istilah* and *tabir* (Arabic), *deyim* (Turkish), *terim* (French) are synonymous, and the science of this is called terminology. These are the names given to the special words of arts and professions.

One of the most important features of the reforms is that it is the only answer to the concept of art or science. The meanings of the terms are fixed and not open to interpretation. These are words that people who do the same work agree on, but those outside of this work only learn by asking.

After Tanzimat (Imperial edict of reorganization), French concepts and terms coming from the Western world began to enter the Turkish language. In order to prevent this, a community was established in 1913 by the *Maarif-i Umumiye Nezâreti* (Ministry of Education) under the name of *Istılâhat-i İlmiyye Encümeni* (Science Reform Council). The association, which started working to find Turkish equivalents of western terms, did not last long.

In the same time period, many idioms that continued from generation to generation and which were not written, have survived to the present day by means of the bookbinder and illuminator Bahaddin Efendi, who was a teacher of *Medresetü'l-Hattâtîn*. The reforms coming from these two channels are explained in the article with examples.

Keywords: Art, profession, term, terminology

Tâbirleri ve kavramları düşmana kaptırmak, *mevzîleri kaptırmak kadar tehlikelidir.*
Seyyid Ahmed Arvâsî

Istilah ve tâbir (Arabça), *deyim* (Türkçe), *terim* (Fransızca) kelimeleri eş anlamlı olup bunun ilmine *terminoloji* denilir. Sanat ve meslek kollarının özel kelimelerine verilen isimlerdir.

Fransızca'da mevcut *term* (le terme) kelimesinden esinlenerek, Türkçedeki *dermek* fiilinin eski şekli olan *termekden* terim kelimesi türetilmiştir.

İstilahların en önemli özelliklerinden biri, sanat veya bilim kavramına tek karşılık olmasıdır. Terimlerin anlamları sabittir ve yorumu açık değildir.

Koltuk tezhibi, muska koltuk, kıl kalem ve uzun nokta gibi istilahlardan nesilden nesile devredilerek kullanılır ve üzerinde yorum yapılmaz. Terimler, aynı işi gören kimselerin üzerinde anlaştıkları, ama bu işin dışında olanların ancak sorarak öğrendikleri sözlerdir.

Yirminci asrın başından itibaren gerek Arapça ve Farsça, gerekse Tanzimat'dan sonra Batı dünyası ile daha gelişen temaslar neticesinde Fransızca kelimeler, kavram ve terimler Türk diline girmeye başlamıştır. Bunun ilerde daha zor durumlar meydana getirmesini önlemek amacıyla 1913 yılında *Maarif-i Umumiye Nezâreti* tarafından, devrin tanınmış şahsiyetlerinden meydana getirilen *Istilahat-ı İlmiyye Encümeni* adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Bu şahıslar içinde sanat istilahları üzerine en çok çalışma yapan Celâl Esad Arseven'dir (1875-1971) ve bu sıralarda Kadıköy Belediye Dairesi müdürü olarak görev yapmaktadır. Sanat tarihçisi, ressam ve yazar olan Arseven, 1920 yılında Sanâyi-i Nefise Mektebi'ne hoca tâyin edilmiştir.

Istilahat-ı İlmiyye Encümeni, Batı kaynaklı terimlere Türkçe karşılıklar bulmak üzere İstanbul'da kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır. Ancak bu cemiyet, kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra I. Dünya savaşının çıkması ve üyeler arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunması sebebiyle kendiliğinden dağılmıştır.

Istilahat-ı İlmiyye Encümeni Âzaları¹

(1913-1914 tarihleri arasında faaliyet gösteren 26 kişilik bu heyet üyelerinin doğum ve ölüm tarihleri de ilâve edilmiştir)

Mahmud Esad {1856-1918} (Başkan, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisi)

İbrahim Aşkî {Tanık,1874-1977} (Bahriye emeklilerinden)

Ahmed Naim {Babanzâde,1872-1934} (Maarif Nezâreti Telif ve Tercüme Dairesi üyelerinden)

Esad Şerefeddin (Dârülfünun muallimlerinden)

Ağaoğlu Ahmed {1869-1939} (Dârülfünun muallimlerinden)

Besim Ömer Paşa {Akalın,1862-1940} (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ikinci başkanı)

Celâl Esad {Arseven, 1875-1971} (Kadıköy Belediye Dairesi müdürü)

Celâl Sâhir {Erozan,1883-1935} (Türk Bilgi Derneği başkanı)

Hasib (Ticaret ve Ziraat Nezâreti ziraat umumî müfettişi)

Hulûsi (Dârülfünun muallimlerinden)

Hâlid Ziya {Uşaklıgil,1865-1945} (Dârülfünun muallimlerinden)

Rıza Tefvik {Bölükbaşı,1869-1949} (Karantina Meclisi üyelerinden, filozof)

Rauf Yektâ Bey {1871-1935} (Babîâlî Dîvân-ı Hümayun Kalemî Tesvîd ve Tebyîz Şubesi müdür yardımcısı)

Sâlih Zeki {1864-1921} (Dârülfünun umum müdürü)

Sabri (Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi muallimlerinden)

Âli (Ticaret ve Ziraat Nezâreti Ticaret umum müdürü)

Ziya {Gökalp, 1876-1924} (Dârülfünun muallimlerinden)

Kemal Cenab {Berksoy, 1875-1949} (Dârülfünun muallimlerinden)

Mehmed Cemil (Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Merkez Şubesi müdür vekili, binbaşı)

Muhammed Hamdi {Yazır, 1878-1942} (Medresetü'l-kudât ve Medresetü'l-vâzîn müderrislerinden)

Mehmet Ali Aynî {1869-1945} (Dârülfünun muallimlerinden)

Mehmet Fatih {Gökmen, 1877-1955} (Rasadhâne-i Âmire müdürü)

Mehmed Fuad {Köprülüzâde, 1890 -1966} (Dârülfünun muallimlerinden)

¹ Abdullah Uçman, "İstilahat-ı İlmiyye Encümeni", *İslâm Ansiklopedisi* c. 19, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1999, s. 208

Mazhar Hüsni (Dârülfünun Ulûm-ı Tabiiyye ve Riyâziyye şubeleri müdürü)

Mahmud (Maarif Nezâreti Tedrîsât-ı Âliye İkinci Şube müdürü)

Süleyman Nutkî {1854-1924} (Bahriye Kaymakam emeklilerinden, Osmanlı Kaptan ve Makinistler Cemiyeti reisi)

Istılâhat-ı İlmiyye Encümeni'nin 18 maddeden ibâret olan tâlimatnâmesini incelediğimizde, ıstılahların nasıl bir yol takip edilerek ve hangi esaslar dikkate alınarak hazırlanmış olduğu, son üç maddede belirtilmiştir.² Ancak kullanılan kelimeler, bir asır öncesine ait olduğu için, günümüz Türkçesine uygun hâle getirmek lüzumunu duyduk.

Madde 16

Asılları Fransızcadan alınmakta olan ıstılâhatın mukabillerini tayinde evvelâ o ıstılah için lisanımızda bir karşılık bulunmuş ve kullanılmış olup olmadığı araştırılacak ve mevcut ise o ıstılâhın ihtiyacât-ı hâzırâyı temin edebilip edemediği tedkik olunarak muvâfakatı takdirinde aynen kabul edilecektir. Bir ıstılahın Türkçede muhtelif mukabilleri var ise bunlardan en münasibi alınacaktır. O ıstılah için Türkçede mevzu bir mukabil yok ise veya mevcut olup da gayr-ı muvafık olduğu tahakkuk ederse aile-i ıstılâhata, mânâyı maksûda ve âheng-i lisana tevfiikan ve re'sen mukabil bir ıstılah vaz' edilecektir. Mâmâfih icâbı hâlinde ıstılâhat-ı kadîmede tâdilât yapılabilir.

Maddenin sadeleştirilmiş şekli: Asılları Fransızcadan alınan ıstılahların karşılığını bulmak için evvelâ o ıstılahın Türkçede karşılığı olup olmadığı araştırılacak ve var ise o ıstılahın şimdinin ihtiyâçlarını karşılayıp karşılamadığı incelenecek ve uygun bulunduğu takdirde aynen kabul edilecektir. Bir ıstılahın Türkçede birçok karşılığı varsa bunlardan en münasibi alınacaktır. O ıstılah için Türkçede bulunan bir karşılık yoksa veya olup da uygun görülmediği anlaşılırsa, terimler topluluğuna istenilen mânâya ve lisan ahengine uyan karşı bir ıstılah konulacaktır. Gerektiğinde eski ıstılahda değişiklik yapılabilir.

² Abdullah Uçman, "İstılâhat-ı İlmiyye Encümeni", Tarih ve Toplum Dergisi / 239, Kasım 2003, s. 16

Madde 17

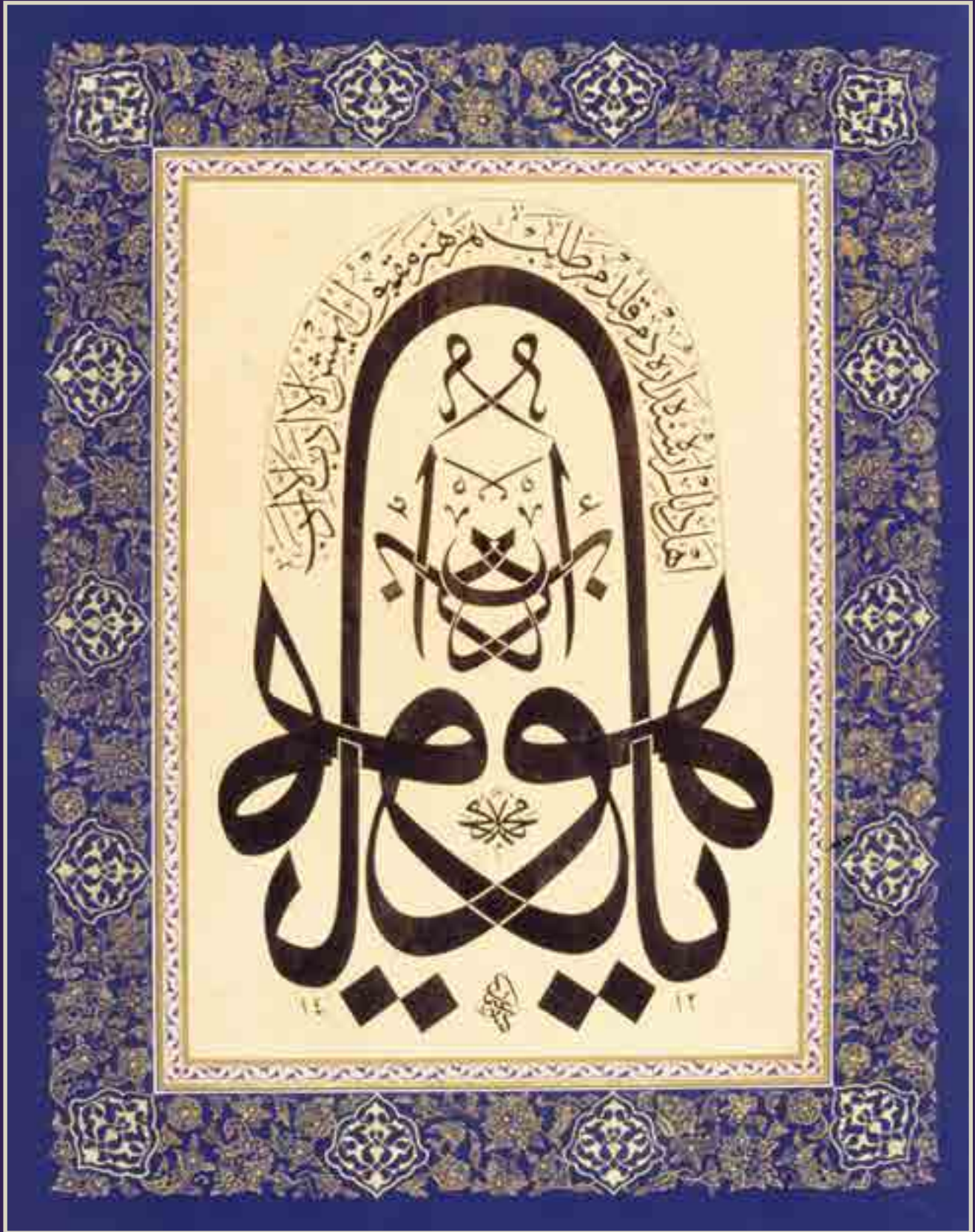
Âzâ; encümen kâtibi tarafından verilecek fişleri ictimâ zamanının hâricinde tedkik ve ihzâra mecbur olup bu suretle mukabilleri yazılacak ıstılâhat ve muhâbir âzâ tarafından vürüd edecek mütalâat; ictimâ günleri evvel-emirde şubelerde tedkik olunarak gerek kabule şâyân olduğuna karar verildiği, gerek kabulü hakkında şubeye mensup âzâ arasında mübâyenet-i efkâr husûl bulunduğu takdirde bu fişler takımıyla hey'et-i umumiyye arz olunur.

Maddenin sadeleştirilmiş şekli: Üyeler, encümen kâtibi tarafından verilecek fişleri toplantı zamanı haricinde inceleyip hazırlamaya mecburdurlar. Bu suretle karşılıkları yazılacak ıstılahlar ve bunları toplayan âzâ tarafından getirilecek görüşler, toplantı günlerinde ilk iş olarak şubelerde incelenerek gerek kabule uygun olduğuna, gerekse kabulü hakkında âzâlar arasında fikir ayrılığı hâsıl olduğu takdirde, bu fişler takımıyla umumi heyete arz olunur.

Madde 18

Şubelerce vaz' ve tayin edilen ıstılâhatın kesb-i kat'iyet edebilmesi hey'et-i umumiyenin kabulüne mazhar olmasına mütevakıftır. Binâenaleyh şubelerce neticelendirilen veyahut mübâyenet-i efkâr sebebiyle kat'î bir şekil alamayan bilcümle ıstılâhat hey'et-i umumiyyede okunarak ya aynen veyahut ba'de'l-müzâkere bi't-tâdil kabul olunur. Bir ıstılah hakkında ait olduğu şube ile hey'et-i umumiyye arasında hâsıl olacak ihtilâf ıstılâhın cihet-i ilmiyesinden münbais ise şubenin mütalâası ve ihtilâf cihet-i lisaniyesine taallük ediyor ise hey'et-i umumiyye ekseriyetinin re'yi râcihtir. Ve bu suretle kesb-i kat'iyet eden fişlerin zîri mühr-i resmî ile tasdik ve encümen kâtibine tevdi edilir.

Maddenin sadeleştirilmiş şekli: Şubelerce konulan ve seçilen ıstılâhatın kesinleşmesi, umumi heyetin kabulünden geçmesine bağlıdır. Binâenaleyh şubelerce neticelendirilen veyahut fikir ayrılıkları sebebiyle kat'î bir şekil alamayan ıstılahların hepsi, umumî heyette okunarak ya aynen veyahut müzakereden sonra değiştirilerek kabul olunur. Bir ıstılah hakkında ait olduğu şube ile umumî heyet arasında meydana gelecek anlaşmazlık, ıstılâhın ilmî cihetinden doğuyorsa şubenin inceleme sonunda vardığı kanâat ve dil bakımından görüş ayrılığı varsa, umumî heyet ekseriyetinin

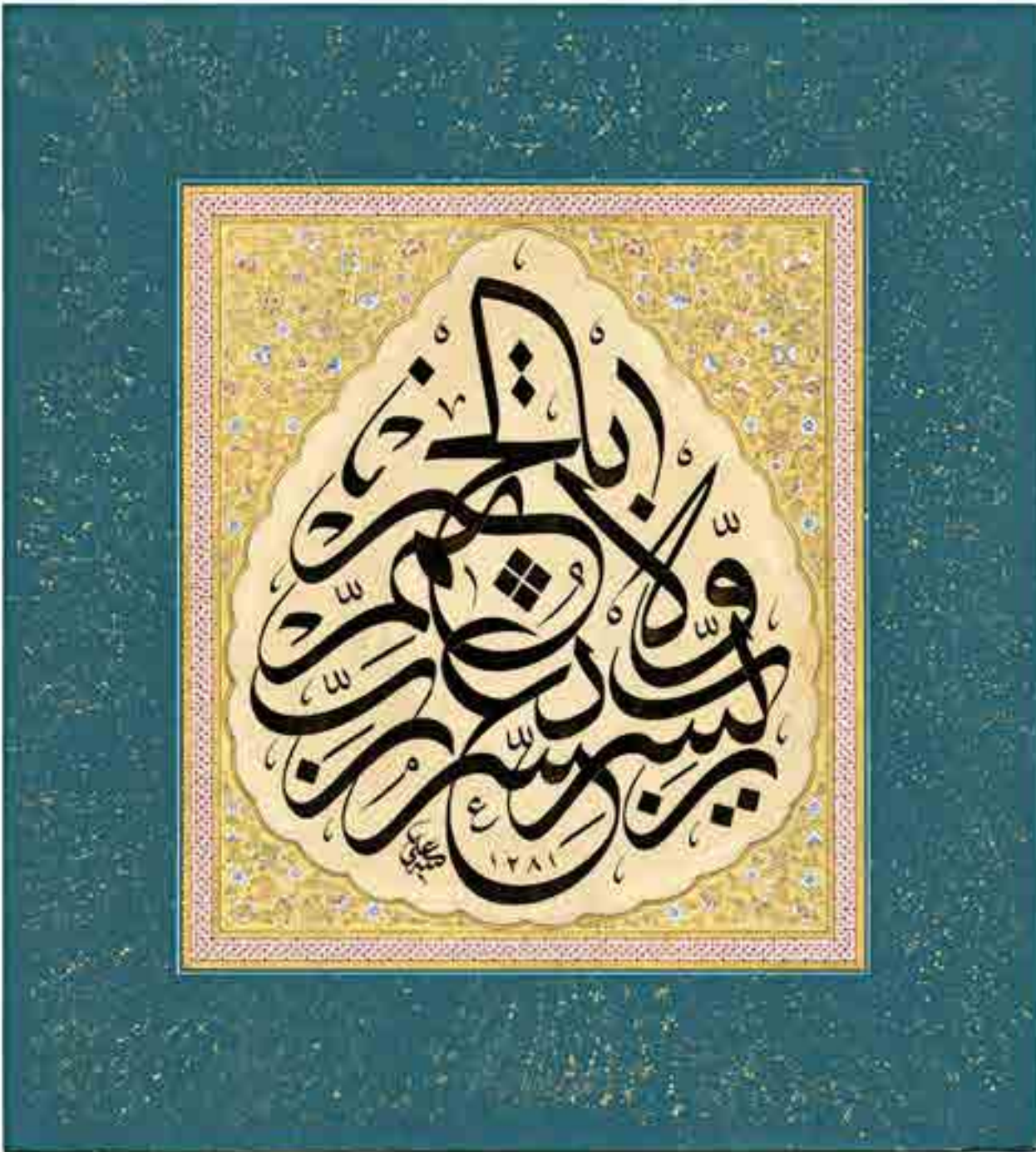

"Edeb Ya Hü"
Hattatı: Osman Ozçay
Tezhibi: F.Çiçek Derman, halkârî

Hattatı: Hacı Nazif Bey
Tezhib: F.Çiçek Derman, zemini boyalı
halkâri

“Bu da Geçer Ya Hû”
Hattatı: İsmail Hakkı
Altunbezer
Tezhib: F.Çiçek Derman,
tahrirli halkâri

Hattatı:
Cırcırlı
Ali Efendi

reyi tercih edilir. Bu suretle kesinlik kazanan fişlerin altına resmî mühür ile tasdikde bulunulur ve encümen kâtibine verilir.

Arseven'in sanat terimleriyle ilgili ilk yayını 1908 tarihini taşıyan *Istılâhat-ı Mimârîye*'dir. Bu kitapda sanat ve zanaatla uğraşan kimseler kaynak olarak alınmış olup *İstılâhat-ı İlmiye Encümeni* çalışmaları evveline aittir.

Celâl Esad Bey, 1914 yılında: *Sanâyi-i Nefisede Mevcud Kelimât ve Tâbirât İçin Vaz'u Tedvini Tensib Olunan Istılâhat Mecmuası*'nı neşretmiştir. Eserin adını bugünkü mânâsıyla söylememiz gerekirse; Güzel Sanatlarda mevcut kelimeler ve deyimler için konulup kullanılması uygun görülen terimler derlemesi.

1926 yılında ise yine Celâl Esad Bey tarafından hazırlanan, *Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya Sanat Kâmusu* isimli yayını bulunmaktadır. Daha sonra da beş cildlik *Sanat Ansiklopedisini* (1943-1952) yayımlamıştır.

Bu geniş kapsamlı eserin hazırlanma safhasında, Arseven'in Hattat Necmeddin Okyay (1883-1976) ile irtibat hâlinde olduğunu, özellikle kitap sanatları konularında Necmeddin hocanın görüşlerine başvurduğu, Okyay'ın metrûkatında bulunan belgelerden anlaşılmaktadır.

Nitekim *Sanat Ansiklopedisinin* önsözünde Arseven de bu hususu belirtmiştir: "Kitabın basımından evvel, Güzel Sanatlar Birliğinde teşekkül eden bir heyete ve sonra da Güzel Sanatlar Akademisi'nde bu husus için toplanan muallimler heyetine arz etmiştim. Kitapdaki terimler bu iki heyet tarafından okunarak bazı tadilâtlar kabul edilmiş ve kitap bu suretle hazırlanmıştır."³

Hem Medresetü'l-Hattâtinde (1915-1925), hem de Hattat Mektebi ve Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi'nde (1925-1936), daha sonra da Güzel Sanatlar Akademisi, Türk Tezyinatı Şubesi'nde (1936-1939) hocalık yaparak pek çok öğrenci

yetiştiren Bahaddin Tokathoğlu (1866-1939), babası Nureddin Efendi'nin Vezneciler'deki Müzehhibler Çarşısında açtığı dükkanda yetişmiştir. Tokatlı olan Nureddin Efendi'nin vefatından sonra da oğlu Bahaddin Efendi burayı devam ettirmiştir. Çocukluğundan itibaren bu muhitte bulunan ve zamanın değerli sanat erbâbının sohbetlerini dinleyerek büyüyen, sanat görüşlerine şahid olan genç Bahaddin, bu meclislerde kullanılan sanat ıstılahlarını hafızasına almıştır. Bu hususiyetini yakından bilen ve takdir eden de en yakın arkadaşı Necmeddin Okyay'dır.

Necmeddin Hocanın ortanca oğlu Sami Necmeddin (1911-1933), mücellid ve müzehhib Baha Efendi'ye hem Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi'nde, hem de hocasının Vezneciler'deki atölyesine devamlı, tezhîb sanatını ve ruganî kabîmâlini lâıyıkıyla öğrenmiştir. Babasının tavsiyesi üzerine, Bahaddin Tokathoğlu'ndan aldığı dersler sırasında, tezhîb ve cild sanatıyla ilgili olarak onun kullandığı eski ıstılah ve tâbirleri tesbit etmiştir. Nesilden nesile devam edegelen ve yazıya geçirilmemiş olan pek çok deyim, böylece doğru şekliyle günümüze ulaşabilmiştir. 1931-1932 yıllarında yapılan bu tesbit, Sami Necmeddin'in kitap sanatları tarihine kazandırdığı mühim bir hizmettir.

Ancak bu ıstılahlar, sadece isim olarak not edilmiş, karşılığında hiçbir açıklamaya yer verilmemiştir. 2009 yılında bu notlar tarafımdan değerlendirilerek hem açıklamaları yazılmış, hem de daha genişletilerek yayımlanmıştır.⁴ Tâbirlerin açıklaması verilirken, bütün özelliklerinin tek bir cümle içinde belirtilmesine dikkat edilmiştir. Merhum Hocamız Necmeddin Okyay'dan Derman koleksiyonuna intikal eden belgeler içinde, 171 tâbir bulunmaktadır:

Tezhîbin Envâi ve Tezhîb Istılâhatı: 52 tâbir
Cild ve Kabların Envâi: 11 tâbir
Kab Istılâhatı: 31 tâbir
Mücellid Âlâtı: 29 tâbir
Ebrû: 4 tâbir
Âhar Istılâhları: 11 tâbir
Boya: 33 tâbir

4 F. Çiçek Derman, "Tezhîp Sanatında Kullanılan Terimler, Tâbirler ve Malzeme" A. R. Özcan (Ed.) *Hat ve Tezhîp Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 525-535

3 Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, s. 6.

Tezhibin Envâi

Müzehhib, tezhib, halkâr = halkârî, tahrirli halkâr, pesend, perdaht = perdah, şikaf, şükûfe, zer-endûd, zer-ender-zer, zer-efşan, minyatür, tarrah, renk-zen, musavvir.

Tezhib İstîlâhatı

Hatâyî, penç, rûmî, sarılma rûmî, ayırma rûmî, dendan, tuğ, bulut, yaprak, zencirek, üçiplik rûmî, dal, sap, iplik, yaprak demeti, kavuşma yaprak, levhâi başlık, düz levha, iğne perdahı, kubbe levha, hâşiyeli levha, sûrebaşı, gül, cüz gülü, hı-zib gülü, cedvel, kuzulu cedvel, kuzu, cetvel çekmek, tahrir çekmek, nokta, halezon, pençhâne, şeşhâne, geçmeli nokta, mücevher nokta, iklîl.

Cild ve Kabların Envâi

Mücellid, cild, cilbend, zer-dûz, şemse cild = şemse kab = şemseli kab, ayırma şemse, sıvama şemse, yapışdırma şemse, üstden ayırma şemse, yazma şemse = yazma kab, ruganî kab = lake = lak = edirnekârî, yekşah.

Kab İstîlâhatı

Mikleb, sertâb, köstek, acem kösteği, dib, mahat, mahat payı, şîrâze, kulak, yan kağıdı, hâtîme, ketebe, zencirek, soğuk iplik, şemse kalıbı, göbek, sadberk = serbek = selbek, köşe, iç köşe, dış köşe, mahfaza, körük, torba, şerid, su, parça su = kesme su, yekpâre su, taslak, taslamak, deri tıraşı, pahını almak, pah.

Mücellid Âlâtı

Zencirek demiri, nokta demiri, yekşah demiri, iğne perdahı demiri, bıçkı, somaki, cedvel ucu = perkâr ucu, cedvel kalemi, zer-mühre, damar mühre, tırnak mühre, çiriş, tutkal, balık tutkalı, mingale, perkâr, fırça, gönye, vernik = rugan, gıldırığ, cendere, su cenderesi, sakal, lika, yasdık, açkı tah-tası, çift dikiş, tek dikiş, dest-seng.

Ebrû

Hatip ebrûsu, battal ebrûsu, taraklı ebrû, somaki ebrû.

Âhar İstîlâhatı

Âhar, mühre, çakmak mühre, cam mühre, mühre tahtası, âharli kâğıd, akkâse kâğıd, vassâle kâğıd, çifte âharli, nişasta âhari, yumurta âhari.

Boya

Mürekkeb, lâl mürekkeb, surh, gülbahar, lök, bedahşî lâciverd, lâhur, foya, yeşil altun, sarı altun, gümüş, yaldız, avadanlık, mekke toprağı, zar, deste, tefe, tirşe, mişek, orta, aşkı (ışkı), hokka, divit, lika, kalemtraş, nevregen, oyma, kâğıd oyma, deri oyma, beynessütür, dişi oyma, erkek oyma, Fahri oyması.

Farklı isimlerle kullanılan ve terim kargaşasına sebep olan ıstîlâhlardan birkaç örnek vererek, konuya açıklık getirmek istiyorum: Hem sanat tarihçisi, hem de sanat uygulayıcısı kimliğimle bu sıkıntıyı bizzat yaşayan biri olarak; aynı motif veya desen için farklı terimler kullanılmasının, bilhassa öğrencilik yıllarında ne büyük zorluklara sebep olduğunu belirtmeliyim.

Hatâyî: kasımpatı , nar çiçeği , şakayık , çiçekli arabesk , palmet çiçeği, islîm-i hutâyî

Tam yedi farklı isimle adlandırılan bu motif, bir çiçeğin dikine kesitinin üslûplaştırılmasıyla meydana getirilir. Bezeme sanatımızın her devrinde çok beğenilmiş ve pek çok çeşidi uygulanmıştır.

Türk Çini Sanatı kitabı, giriş kısmındaki bir paragrafı aynen okuyorum: “Kitabımda anlam bakımından yanlış değerlendirilen “rûmî” ve “hatâyî” terimleri yerine, uluslararası kullanışa daha uygun düşen “arabesk” ve “çiçekli arabesk” terimlerini kullanmayı uygun buldum.”⁵

İşte bu Batıya uymak, tâbi olmak ve onun gibi düşünmeye kendimizi mecbur hissetmek, bizim en zayıf tarafımızdır. Bu zâfiyet, Türk tezyîni motiflerine verilen isim gibi diğer sahalarda da millî benliğimize büyük darbeler vurmuştur.

⁵ Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı, Yapı ve Kredi Bankası Kültür Hizmeti Yayınları, İstanbul 1976, s. 7*

Hattatı: Hulûsi
Yazgan
Tezhib: F.Çiçek
Derman, halkâri

Tarama halkâri
sülûn kuşu

Rûmî motifi için de durum farklı değildir: İslîmi, *selçûkî*, *türkî*, *rûmî*, *lotus*, *yarım palmet arabesk*.

Rûmî motifine bu isim, Diyâr-ı Rum denilen Anadolu'nun eski ismi dolayısıyla verilmiştir. Benzer düşünceler sonucu, Orta Asya'dan beri bezeme sanatımızda zengin kullanım alanı bulan rûmî motifine Celâl Esad Arseven kitabında, *selçûkî* demiştir.⁶ Çünkü bu motifin en zengin ve güzel örneklerine Anadolu Selçukluları devri eserlerinde rastlıyoruz.

Türk tezyînatına ilgi duyan gazeteci Ebuzziya Tevfik Bey (1849-1913)'in de bu kargaşayı belki önlemek düşüncesiyle

6 Celâl Esad Arseven, "Bezeme", Sanat Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1983, s.238.

yazılarında, rûmî yerine *türkî* denilmesini teklif ettiğini torunu Ziyad Ebuzziya'dan (1911-1994) işitmiştik.

Arabesk⁷ teriminin, son derece hatâli bir şekilde rûmî yerine kullanılması çok üzücüdür. Cumhuriyet döneminden önce Türkçe'ye giren arabesk anlam olarak; "*karişik*, *girift*, *karmaşık*" demektir ve sağlam çizim kuralları olan rûmî ile hiç alâkası yoktur.

Bu girift tarzın Avrupalılarca arabesk ismiyle anılmasına sebep, Avrupa'ya İslâm memleketlerinden gelmiş, dolayısıyla Araplara atfedilmiş olmasıdır. Celâl Esad Arseven'in teklifiyle bu tarza *girift bezeme* dememiz daha doğru olur. Buna çarpıcı bir örnek olarak şunu belirtmeliyim:

İslâm Ansiklopedisi'nde Çini maddesine "*Türkiye Çini Eserleri*" başlıklı bir ilâve yapılmış ve bu bölüm Feyzullah Dayıgil (1910-1949) tarafından yazılmıştır. Dayıgil, Türk tezhib ve çini sanatının yeniden klasik çizgileriyle canlanmasında büyük emeği olan muteber bir kişidir. Madde içinde, rûmî kelimesi yanına parantez açılıp (arabesk) denmiş, bazı rûmî kelimeleri de fark edilmediği için değiştirilmeden kalmıştır. Feyzullah Beyin vefatından sonra basılan bu madde, büyük bir ihtimalle ansiklopedi redaksiyon heyetince yersiz bir müdahaleye uğramıştır.⁸

Habs-i nefes ifâdesi sadece hattatlar için değil, müzehhibler için de geçerlidir. Nefes alıp verirken vücut sarsıldığı için bilhassa tahrir çekerken nefes habsedilir.

Kâtî'a Arabça, ile *oygu* Türkçe olup aynı kağıt sanatını ifade ederler. *Tezhib ve bezeme* eş anlamlıdır. Ancak *süsleme sanatı* denmemelidir. Rıfki Melûl Meriç (1901-1964) ise *Nakış sanatı* diyorsa da, benimsenmemiştir.⁹

Hâtîme, Arapça olup bitiş sayfası demektir. Bugün bunu beğenmiyor, *kolofon* sayfası diyoruz. Neden? Arapça kökenli bir kelime mutlaka terk edilecekse yerine Türkçe kelime getirilebilmeli, İngilizce değil.

7 Şemseddin Sami, Kâmus-ı Fransevî, İstanbul 1318, s. 126; Ernst Kühnel, Die Arabeske, Wiesbaden 1949

8 Feyzullah Dayıgil, "Türkiye Çini Eserleri", İslâm Ansiklopedisi, c. III, İstanbul (t.y.), s.433-435

9 Rıfki Melûl Meriç, Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları: 1 Vesikalar, Ankara 1953

Hâşiye, metin dışındaki açıklayıcı ilâvelerin yazıldığı, sayfanın üç kenarında bırakılan boşluktur. Yüzyıllardır kullanılan bir ismi terk edip yerine *marj* denilmesini yadırgıyorum.¹⁰ Bunun yanında, mutlaka Türkçe kelime olmalı, diye *motif* yerine örge kelimesinin yerleştirilmeye çalışılması da bana ters geliyor. Motif artık Türkçeleşmiş bir kelime olup kabul edilmiştir.¹¹

Batılı sanat tarihçilerinden Julian Raby tarafından ortaya atılan *helezonî tuğrakeş üslûbu*, nedendir bilinmez, hemen bizdeki sanat tarihçileri tarafından kabul gören bir terimdir. Yıllardır bezeme sanatımızda *havalı* veya çift tahrir olarak bilinen bu ıstılah neden değiştiriliyor? Ayrıca XVI. yüzyılda tuğra çekenlere de *tuğrakeş* değil, *tevkîî*, *tuğraî* veya *nişancı* adı verilmekteydi.¹²

Julian Raby,1520'ler: Bir Deneme Devri bahsini hazırlarken, yeni ıstılah teklifini şu sözlerle ispatlamaya çalışmıştır: "Üslûbun, Kanûnî Sultan Süleyman'ın tuğrasının zemininde çok başarılı kullanılmasından ötürü, bunu 'helezonî tuğrakeş üslûbu' olarak adlandırmayı öneriyorum."¹³

Günümüzde hâlâ devam eden bu farklı isim kullanımı, zannımca daha uzun yıllar sürüp gidecektir.

Kaynakça

Arseven, C. E. (1983). *Sanat ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Atasoy, N. ve Raby, J. (1989). 1520'ler: Bir deneme devri. İznik içinde. İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası.

Ayverdi, İ. (2006). *Misallî büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

10 Yıldız Demiriz, Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslûbta Çiçekler, İstanbul 1986, s. 52-223

11 Celâl Esad Arseven, "Örge", Sanat Ansiklopedisi, c. III, İstanbul 1966, s. 1575

12 M. Uğur Derman, "Sabancı Koleksiyonu'ndan Dört Hat Şaheseri", *P Sanat-Kültür-Antika* / 1, 1996, s. 96-99

13 Nurhan Atasoy ve Julian Raby, "1520'ler: Bir Deneme Devri", İznik, İstanbul 1989, s. 101

Dayıgil, H. F. (t. y.). Türkiye çini eserleri. İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 433-435). İstanbul.

Demiriz, Y. (1986). *Osmanlı kitap sanatında natüralist üslûpta çiçekler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Derman, F. Ç. (2009). Tezhip sanatında kullanılan terimler, tabirler ve malzeme. Ali Rıza Özcan (Ed.) *Hat ve Tezhip Sanatı* içinde (s. 525-535). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Derman, M. U. (1996). Sabancı Koleksiyonu'ndan dört hat şaheseri. *P Sanat-Kültür-Antika*, 1, 96-99.

Kühnel, E. (1949). *Die Arabeske: Sinn und Wandlung eines Ornamentals*. Wiesbaden: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Meriç, R. M. (1953). *Türk nakış sanatı tarihi araştırmaları I: Vesikalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Öney, G. (1976). *Türk çini sanatı*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Şemseddin Sami. (1905). *Kâmus-ı Fransevî: Fransızcadan Türkçeye lûgat kitabı*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Uçman, A. (1999). İstılahât-ı ilmiyye encümeni, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 19, s. 207-209). İstanbul: TDV Yayınları.

Uçman, A. (2003, Kasım). İstılahât-ı ilmiyye encümeni. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 239 (Özel Sayı), 10-18.

Derman Arşivi'nde bulunan belgeler